

El projecte maiansià d'edició de les obres de Virgili

Josep L. Teodoro
Universitat de València

El naixement de la moderna «història literària»

L'aparició de la *Vida de Virgilio* s'ha de veure com una conseqüència de l'interès per la història literària que naix a les acaballes del XVIII, un fenomen que té dos motors: D'una banda, l'ascensió de la burgesia a posicions preeminentes en la societat, fet que comporta la creació d'una nova *élite* cultural, que llegeix les obres dels anteriors com a productes d'una classe diferent, i els contempla com a monuments històrics d'una època que considera gairebé conculsa. D'altra part, l'arribada d'aquesta mateixa burgesia al poder polític, que significa també l'abandó de l'antic concepte d'Estat patrimonial, substituït per la nova idea d'Estat nacional, és a dir, per un col·lectiu de ciutadans units per una història, una llengua i unes tradicions que es volen comunes. D'aquest procés es deriva una «nacionalització» de la cultura, que recerca en el passat les figures capaces de funcionar com a referències històriques, culturals, literàries i patriòtiques.

És així que, a les acaballes del segle XVIII, la consideració dels fets històrics en clau nacionalista comporta que es revisen les edicions i traduccions dels autors grecollatins i que s'elabore un cànon dels autors que constitueixen el nucli de l'anomenada «tradició clàssica». La nova cultura burgesa converteix el passat en matèria de reflexió històrica,¹ que és alhora un instrument de crítica del present i d'impuls modernitzador.

¹ A. Juárez Medina, *Las reediciones de obras de erudición de los siglos XVI y XVII durante el siglo XVIII español: estudio realizado a partir de los fondos antiguos de la Biblioteca Nacional, de las Hemerotecas Municipal y Nacional de Madrid*. Volumen 20° de *Studien und Dokumente zur Geschichte der romanischer Literaturen*, Lang, 1988, pp. 272-282.

El professor Antoni Mestre ha volgut veure dues línies d'acció en aquest projecte modernitzador de la cultura espanyola: Una línia oficial, que comptava amb el decidit suport de l'administració i amb la plataforma de les Acadèmies reials per a la seua actuació; dins del context cultural immediatament posterior a la guerra de Successió, aquesta seria hereva del bàndol borbònic, amb una preponderant influència francesa i amb la tendència a exagerar l'estat de decadència dels últims anys de la monarquia de la Casa d'Àustria per tal de ressaltar millor els èxits culturals de la nova dinastia. El representant més destacat d'aquesta línia seria Feijoo.

Al mateix temps hi hauria una segona línia d'actuació cultural, iniciada ja en els últims decennis del regnat de Carles II i durant el govern de l'arxiduc Carles, que té com a centres d'actuació les acadèmies literàries i els cercles de *novatores*, de tradició foralista i més oberta a les influències italianes i angleses, tant en filosofia com en ciència. Aquesta tendència seria la mantinguda per Gregori Maians. Afirmar Antonio Mestre:

Una cosa queda clara: este movimiento reformista está al margen del influjo de la Corte y es, sin duda alguna, anterior a la obra de Feijoo. Más aún, las divergencias entre el benedictino y el grupo de «novatores» valencianos son evidentes y pronto se harían públicas. Frente al ensayo feijoniano, Mayans significa el método y rigor científico; ante el influjo de las revistas francesas en el benedictino, la exigencia del recurso a las fuentes originales; frente al espíritu afrancesado, el reformismo anclado en el humanismo del XVI.²

D'aquesta manera, Maians, mentre col·labora en el projecte il·lustrat de reunir el *corpus* literari espanyol de manera que poguera constituir una mostra de la capacitat creadora, investigadora i científica «nacional», –operació que té com a principal activitat la difusió, ampliació i reedició de la *Bibliotheca Hispana* de Nicolás Antonio³ es dedica també a posar de relleu les fites fonamentals de la literatura castellana, centrada en un altre «segle d'Or», anterior en el temps al propugnat des dels mitjans acadèmics: la *Vida de Cervantes* (1737), el *Specimen Bibliothecae Hispano-Mayansianae* (1753), la *Vida del Maestro Fray Luis de León* (1761) i, natu-

² A. Mestre, «Muratori y la cultura española», en *La fortuna de L. A. Muratori* (Atti del Convegno Internazionale di Studi Muratoriani, Modena. Firenze, Leo S. Olschki Editore, 1975, p. 28.

³ J. Cebrián García, «Historia literaria», en Francisco Aguilar Pinal, editor, *Historia literaria de España en el siglo XVIII*. Editorial Trotta, Madrid, 1996, p. 6, que cita a J. Gutiérrez, «En el centenario de Nicolás Antonio», p. 28.

ralment, aquesta *Vida de Virgilio* (1778) compleixen amb aquest propòsit.

La qüestió virgiliana i la tradició hispànica

És evident que, si el nostre autor hagués volgut seguir el model d'apropiació de les «glòries literàries» del passat que havia emprat la *Historie littéraire de la France* (1733-1763) dels frares de Saint-Maure o la *Storia della letteratura italiana* (1772-1782) de Girolamo Tiraboschi, que feien «francesos» als escriptors romans nascuts a la Gàl·lia, o «italians» de soca-rel a Cèsar o a Catul, l'elecció d'un hispanoromà com ara Sèneca, Lucà o Marcial hauria estat més adient. Altres escriptors contemporanis de Maians seguien aquesta línia –són notables els treballs publicats a Itàlia per Tomàs Serrano i Francesc Xavier Llampilles, que van gaudir a Espanya d'una extraordinària difusió–,⁴ però el nostre autor supera aquesta qüestió primerament amb la clara i rotunda defensa de la superioritat Virgili i després amb l'estudi de les edicions i les traduccions de les obres del mantuà a l'espanyol.

Yo, en este mi Discurso, primeramente intento referir el merito de cada una de sus tres Obras principales, i hacer una lista de los que se han empleado en traducirlas en Español, con el fin de aclarar su sentido natural, que es la diligencia mas importante, para entender éste eruditissimo Poeta [...].⁵

La intenció de Maians d'estudiar i valorar les traduccions castellanques de Virgili és, potser, la part més interessant d'aquest opuscle: El nostre autor és –juntament amb Juan Antonio Pellicer y Saforcada, que va publicar el mateix any de 1778 el seu *Ensayo de una bibliotheca de traductores españoles*– el primer en considerar la traducció dels autors clàssics com a matèria d'estudi filològic i, al mateix temps, com a instrument capaç de mesurar de manera objectiva la riquesa cultural i la profunditat dels estudis humanístics de la literatura castellana.

⁴ *Thomae Serrani Valentini Super iudicio Hieronymi Tiraboschii de M. Valerio Martiale, L. Annaeo Seneca, M. Annaeo Lucano, et aliis argenteae aetatis Hispanis ad Clementinum Vannettium epistolae duae*. Ferrariae. Excudebat Josephus Rinaldus, 1776. Llampillas, Francisco X, *Saggio storico-apologetico della letteratura Spagnuola*. Genova, 1778 - 1781.

⁵ Maians, *Vida de Virgilio*, 1795 (2^a ed.), p. 2.

La *Vida de Virgilio* posa la base de l'estudi de la tradició clàssica en el nostre país,⁶ sempre en la línia expressada pels editors de la *Bibliotheca Hispana* d'aportar materials per a traçar la història literària espanyola. L'anàlisi de les traduccions virgilianes, per tal de servir als propòsits de Maians, ha de ser raonat i basat sobre el criteri del *bon gust*. El nostre autor part de l'observació estricta de les normes –per a ell immutables– de la retòrica tradicional, *inventio, dispositio* i *elocutio*:

Lo que Virgilio hacía, era lo mismo que nosotros, si queremos escribir bien. Pensava mucho sobre la Invencion general; después, en la distribución de las partes de la Invencion: aplicava luego su atención a fecundar las partes, animandolas con la imitación, ya de la naturaleza, ya de los pasajes de otros insignes Poetas, ya con semejanzas, ya con algunas comparaciones, ya con alusiones oportunas [...]; siendo lo último la Expression, que en unos asuntos es natural, i sencilla; en otros metafórica [...].⁷

Com a bon fill del seu temps, Maians posseeix una visió aristocràtica de la bellesa artística: posat que el raciocini humà no canvia, tampoc no varia en substància al llarg del temps allò que és bell. Les obres de Virgili, doncs, que són un cim de la literatura romana, poden servir per a millorar el gust i per a enriquir la llengua castellana, tant a través de la seua lectura directa com a partir de les millors traduccions.

Les traduccions, a més, tenen el valor didàctic –la preocupació pedagògica era molt present a Maians– de permetre una millor i més profunda comprensió del text llatí:

El sentido literal es el que primeramente deve procurarse que se entienda: i la inteligencia de éste se facilita con la viva voz de los Maestros; i se afirma en la memoria con la constante espression de las Traducciones.⁸

Les traduccions en prosa són millors per a entendre el text original; les versificades són més agradables de llegir i il·lustren millor la varietat dels estils. Maians, consegüentment, emprèn la tasca de comparar les traduccions de Virgili al castellà, realitzant una acurada tasca de crítica literària.

⁶ F. García Jurado, «La incipiente conciencia de la tradición clásica en España: La Vida de Virgilio de Mayáns», en Francisco L. Lisi Bereterbide (ed.), *Tradición clásica y universidad*. Dykinson, 2010, p. 10.

⁷ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 37.

⁸ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 46.

Les traduccions de l'*Eneida*

El punt de partida per a la col·lació de les traduccions virgilianes aparegudes a Espanya és la relació que en va fer Tomás Tamayo de Vargas (1589-1641)⁹ de les traduccions.¹⁰

I

La primera de les traduccions anomenades per Tamayo, segons Maians, és la realitzada per Enrique de Aragón, marquès de Villena (1384-1434), que va ser conclosa el 1428, i té el mèrit de ser la primera completa a una llengua romanç. El mereixement més destacable, a ulls de Maians, d'aquesta versió –que no ens ha pervingut– no seria tant l'ajut que forniria per a comprendre el text «*que ha tenido i tiene tantos ilustradores*» com el fet que aquesta versió constituïria un monument del castellà medieval, amb nombroses expressions i veus avui desuetes el significat de les quals quedaria més palès mitjançant la comparació amb l'original llatí.¹¹ Afegeix també el judici sobre aquesta traducció que fa Antonio de Nebrija, quan parla del *cacosyntheton*.¹² Un altre defecte probable d'aquesta traducció, a la vista dels comentaris i gloses sobre ella que sí han arribat a ulls del nostre autor, seria la barreja de veus llatines i castellaneres –ço és, la introducció de nombrosos llatinismes–, disculpables amb tot perquè

la mezcla de las dos Lenguas Latina, i Castellana era freqüente en aquel tiempo en que se tratava de enriquecerla. Hoi seria ignorancia de la propia Lengua, que no necessita de voces estrangeras, sino para nombrar cosas nuevamente inventadas.¹³

⁹ En l'epístola de presentació del segon volum del *In C. Plinium Secundum postremum post omnium curas spicilegium ex M. SS. Toletanae Ecclesiae inter se & cum exemplis vulgaribus collatis*, 1615 [Citat per Nicolás Antonio, *Bibliotheca Nova*, t. II, p. 315.

¹⁰ Maians afirma (*Vida de Virgilio*, p. 79) que la relació de Tamayo arriba fins a 1629, però Nicolás Antonio situa la publicació de l'obra al 1615.

¹¹ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 79

¹² Maians, *Vida de Virgilio*, p. 80; Antonio de Nebrija, *Gramática castellana*, libro 4º, cap. 7º: «*Cacosyntheton* es cuando hacemos dura composición (...); en esto erró mucho don Enrique de Villena, no sólo en la interpretación de Virgilio (...), porque, aunque el griego y latín sufra tal composición, el castellano no la puede sufrir, no más que lo que dijo en el segundo de la *Eneida*: «Pues levántate, caro padre, y sobre míos cabalga hombros», y llámase *cacosyntheton*, que quiere decir mala composición.»

¹³ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 82.

II

El segon traductor, seguint sempre Tamayo de Vargas, és fra Luis de León (1527-1591), que segons l'opinió de Maians «*ha sido el mas sabio, mas artificioso i mas elegante Poeta Español*». ¹⁴ La traducció de fra Luis té la virtut d'aclarir el text llatí, «*pues deja tan llana, i tan facil la construccion de Virgilio, que el que supiere moderadamente Latin, no le dejará ya de saber por dificultoso, sino solo por que tendrá gusto de ignorarle*». ¹⁵ Les traduccions de León són ajustades al text del poema i presenten els modismes castellans que donen a la redacció el seu caràcter castís i assaonat. Poden ser a voltes excessius, sense correspondència amb el text llatí, però Maians els perdona, de la mateixa manera que li perdona els anacronismes, perquè «*los enseña como insigne Maestro de la Lengua Castellana*». La traducció de fra Luis publicada per Antonio de Ayala de què disposa Maians està composta de la següent manera: Primerament apareix el text llatí, a continuació segueix una versió llatina «concordada», és a dir, amb les paraules col·locades segons l'ordre romànic o –en expressió del nostre autor– «*no segun pide el buen uso de hablar en Latin, sino segun una idea Metafisica de colocarlas naturalmente*». ¹⁶ La tercera part la constitueix la traducció en prosa del text virgilià, i tanquen la publicació unes notes explicatives que, en l'edició de què disposa Maians, estan molt deteriorades.

III

El tercer traductor en la relació de Tamayo de Vargas és Gregorio Hernández de Velasco (m. ca. 1586), que va publicar a Toledo

¹⁴ Maians, *Vida de Virgilio*, p.83. I per tal de demostrar-ho, Maians va publicar una biografia del poeta, que avui es troba dins *Escritores del Siglo XVI. Tomo segundo. Obras del maestro Fray Luis de León*, Madrid, M. Rivadeneyra, 1855, pp. I-XVI, (Biblioteca de Autores Españoles desde la formación del lenguaje hasta nuestros días; 2).

¹⁵ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 84, cita el pròleg de l'edició de les *Èglogues* de Virgili que va fer Antonio de Ayala sota el pseudònim d'Abdias Josef. És el propi Maians, *Vida de Virgilio*, p. 49, a esbrinar la identitat que s'amaga sota aquest apel·latiu que encapçala la publicació de les *Obras de Publio Virgilio Maron, Concordado en Latin Artificial, en Latin natural, en Lengua Castellana, de Prosa i Verso, i en notas Latinas (...)* Tomo Primero de las Eglogas. Con Privilegio. En Madrid. Por Domingo Garcia Morras, Año de 1660.

¹⁶ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 84.

en 1555 una traducció completa de l'*Eneida*¹⁷ en octaves, a la qual va afegir, en la vuitena impressió, feta també a Toledo el 1574, una versió castellana de les *Èglogues* primera i quarta.¹⁸ L'opinió de Maians sobre la versió d'Hernández de Velasco, és que aquest «*mas quiso parecer poeta que interprete*»,¹⁹ és a dir, es va preocupar més de la bellesa formal que de la literalitat del text. Amb tot, no el considera un autor inútil per comprendre millor Virgili. De fet, recull les lloances que Lope de Vega en va fer a la *silva* primera del *Laurel de Apolo*, on esmenta de forma encomiàstica les traduccions de l'*Eneida* i del *De partu Virginis* de Sannazaro. Maians creu que la traducció de Sannazaro és inferior a la traducció virgiliana, perquè en la primera Hernández de Velasco va emprar massa italianismes i es va permetre moltes llicències poètiques, fins al punt d'introduir un *parergon* per comparar i elogiar diversos poetes castellans, sense cap necessitat. No obstant, reconeix en ell un bon coneixement de la llengua castellana, de la qual conserva la puresa de les veus, per més que a voltes haja abusat dels llatinismes o de veus castellanques «no correspondientes a la gravedad de la Poesía Heroica».²⁰

IV

El quart traductor, sempre segons la relació de Tamayo de Vargas, és Juan Fernández de Idiáquez, que va publicar a Barcelona una traducció de les *Èglogues* de Virgili apareguda en 1574.²¹

¹⁷ *Los doze libros de la Eneida de Vergilio, principe de los poetas latinos, traduzida en octava rima y verso castellano*, Toledo, en casa de Juan de Ayala, 1555.

¹⁸ *La Eneida de Virgilio, principe de los poetas latinos traduzida en octava rima y verso Castellano*: ahora en esta ultima impresión reformada; y limada con mucho estudio y cuydado, de tal manera, que se puede decir nueva traducción. Dirigida a la S. C. R. M. del Rey don Phelippe segundo deste nombre, nuestro Señor. Hase añadido en esta octava impression lo siguiente. Las dos *Èglogas* de Virgilio, Primera y Quarta. El libro tredécimo de Mapheo Vegio Poeta Laüdense, intitulado, *Supplemento de la Eneida de Virgilio*. Una tabla que contiene la declaración de los nombres propios, y vocablos, y lugares difficultosos esparzidos por toda la obra. *Sustine et abstine*. En Toledo. I en casa de Iuán de Ayala. Año 1574. Con priuilegio para Castilla y Aragón. Esta tassado a tres maravedís el pliego. Véndese en Toledo en casa de Miguel Rodríguez mercader de libros.

¹⁹ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 89.

²⁰ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 92.

²¹ *Eglogas de Virgilio traducidas de latín en español por Juan Fernandez Idiáquez*. Con licencia. En Barcelona. En casa de Juan Pablo Manescal. 1574. Però Maians no anomena la traducció i comentari que aquest mateix autor va fer de les *Bucòliques* en endecasil·labs sense rima, (Barcelona, 1574, a la impremta de Pedro Malo), que resultaria la primera traducció íntegra impresa al segle XVI. Cf.

Maians –que va tenir dificultats per procurar-se aquesta edició i la va demanar a Ramon Llätzer de Dou, de la Universitat de Cervera– remarca que la *Bibliotheca Latina* de Fabricius afirma equivocadament que aquesta és una traducció en prosa. Es tracta, efectivament, d'una traducció en endecasíl·labs blancs, que segueix l'original de manera parafràstica. No és això completament del gust de Maians, sempre preocupat perquè les traduccions siguin l'expressió correcta del pensament de l'autor. En la seua opinió, aquesta mena de llicències porta al traductor a emetre opinions que poden expressar «*ideas mui diferentes de las del Autor*».²²

V

El cinquè lloc en la relació de Maians l'ocupa Juan de Guzmán. D'aquest poc se'n sap, si no és que va nàixer a Sevilla en la segona meitat del segle XVI i que va ser el primer traductor de les *Geòrgiques* a l'espanyol. Les notícies biogràfiques més completes les dona el propi Maians al seu *Specimen Bibliothecae Hispano-Mayansianae* (Hannover, 1753).²³ Guzmán, al prefaci de les *Geòrgiques* afirma que va estudiar amb el Brocense i Juan de Mal Lara, la qual cosa el situa en l'àmbit del Renaixement castellà, precisament el moment que Maians considera el segle d'or de les lletres espanyoles. Guzmán, després d'una estada al Perú, es va establir com a catedràtic de llatí a Pontevedra i més tard a la Universitat Complutense. La traducció de les *Geòrgiques* –que contenia també l'última de les èglogues de Virgili, va aparèixer per primera vegada a Salamanca el 1586, i es va reimprimir a Madrid el 1768.²⁴

Com en el cas anterior, Maians retreu a Guzmán que hagués prestat més atenció a la factura poètica que no pas al text, i en fa una crítica força aspra:

Concedamos en hora buena que sus versos son algo duros; sus Notaciones, muchas veces, impertinentes; los Articulos, añadidos

F. J. Escolar Borrego, «La traducción-comentario de las *Bucólicas* de Virgilio por Juan Fernández de Idiáquez, Barcelona, 1574» en Begoña López Bueno (coord.), *La égloga. VI Encuentro Internacional sobre Poesía del Siglo de Oro, Volumen*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 2002, p. 270.

²² Maians, *Vida de Virgilio*, p. 94.

²³ Julio Picasso Muñoz, «La traducción de las *Geórgicas* de Juan de Guzmán y sus erráticas notas americanistas», en Teodoro Hampe Martínez (comp.), *La tradición clásica en el Perú virreinal*, Lima, Universidad Nacional Mayor de San Marcos, 1998, p. 92.

²⁴ Juan de Guzmán, *Las Geórgicas de Virgilio y su décima égloga*. En la imprenta de Francisco Xavier García, Madrid 1768.

a los Nombres Propios, impropia, i afectada imitacion de la Lengua Italiana, mui frequẽntada en su tiempo; el decir, pedestre; i en fin su trabajo, correspondiente a un Precetor de Gramatica; no a un diestro Poeta.²⁵

Li veu, tanmateix, la virtut de seguir la literalitat del text, i per això la troba interessant per al jovent que estudia llatí i per als mestres, sempre que es compare amb la de fra Luis de León.

VI

El sisé traductor de la llista de Tamayo és Diego López, alumne de Salamanca i deixeble del Brocense, que en 1601 va treure a la llum a Valladolid un volum de *Las obras de Publio Virgilio Marón traduzido en prosa castellana por Diego Lopez, natural de la Villa de Valencia, Orden de Alcantara, y preceptor en la Villa de Olmedo*. Es tracta, doncs, d'una traducció completa de les obres de Virgili, que –segons l'opinió de Maians– està feta sobre la versió de fra Luis de León:

Cualquiera que cotege la Traduccion de Lopez con la de Leon, verá que la de Lopez en Prosa en parte está copiada a la letra de la de Leon; pero con la distincion de que la de Lopez en las voces, que substituyó, i en las locuciones que mudó, es mui inferior; porque, como él tirava a dissimular su plagio; i, no entendía al Poeta, como el Maestro Leon, ni poseía tan bien la Lengua Castellana; muchas veces quitava las voces propias de esta lengua, i substituía otras no tales; otras oscurecía lo que no entendía [...].²⁶

Però des del punt de vista pedagògic, també té els seus mèrits: és un calc tan evident de la traducció de fra Luis de León que «*muchissimas veces la Traduccion de Leon, que está llena de erratas, ó de los Copiantes, o del Impresor, se ha enmendado, i restituído a su sér por la de Diego Lopez*».²⁷

VII

L'últim traductor esmentat per Tamayo de Vargas, i seté de la seua llista, és Cristóbal de Mesa (1559-1633), alumne del Brocense, amic de Torquato Tasso i traductor a l'espanyol de la seua *Gerusalemme Liberata (Jerusalén libertada, Madrid, 1587)*. De Mesa va ser persona influent dins del panorama intel·lectual del seu temps,

²⁵ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 91.

²⁶ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 67.

²⁷ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 67.

i més de les seues traduccions de Virgili –va estampar la seua *Eneida* en 1615, i el 1618 el volum *Églogas y Geórgicas*– va escriure també tres llargs poemes èpics, a imitació de Tasso, *Las Navas de Tolosa*, (1594), *La restauración de España* (1607) sobre els fets de Covadonga, i *El patrono de España* (1612) sobre sant Jaume, on desenvolupa una temàtica religiosopolítica d'un incipient nacionalisme espanyol basat en llegendes i temes propis de la literatura castellana. Les idees patriòtiques que traspuen aquestos poemes no podien desagradar a Maians, que tanmateix és ben crític amb la traducció virgiliana de l'autor «*la qual es passadera; pero no correspondiente, ni a la letra, ni a la magestad Poetica de Virgilio, i le falta la corriente en los Versos, por aver sido redundante en el uso de las Sinalefas*».²⁸

VIII

A més d'aquestes traduccions esmentades per Tamayo, Maians coneix la versió de les *Églogues* i *Bucòliques* virgilianes realitzada per Joan del Encina (1468-1529), que sembla prendre les referències de la *Bibliotheca Selecta* del marquès de Montealegre.²⁹ El cert és que ni la primera edició de la *Bibliotheca Nova* de Nicolas Antonio ni la seua reedició ampliada de 1783 en porten la referència, però Maians dóna la notícia que el *Cancionero* complet de Del Encina va aparèixer a Salamanca el 1496, encara que la data correcta d'aparició és 1486.³⁰ Sí que anomena Sebastián de Covarrubias i Francisco de Quevedo com autors que donen referències de Del Encina, tot i que només esmenten els seus *Disparates trobados por Juan del Encina*, una de les seues obres menys representatives. Con en traductors anteriors, Maians fa un ràpid repàs de les principals produccions del autor i de la seua vàlua, aportant el testimoni de comentaristes anteriors: tant Fernando

²⁸ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 101.

²⁹ És molt probable que Maians conegués l'obra de Pedro Núñez de Guzmán durant la seua estada a la Biblioteca Reial, a través del recull fet per José Maldonado: *Museo o Biblioteca selecta de el excmo señor Don Pedro Nuñez de Guzman, ... escrita por... Don Joseph Maldonado y Pardo [...]*. J. de Paredes (editor), 1677.

³⁰ Margherita Morreale, *Homenaje a Fray Luis de León*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 2007, p. 677 ss., al cap. 5º, «Fr. Luis de León frente a Juan del Encina en la adaptación de la primera bucólica de Virgilio». No obstant, Menéndez Pelayo en la seua *Bibliografía hispano-latina clásica*, 10 vols., Santander, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, vol. IX, p. 186, continua donant la data de 1496.

de Herrera com Saavedra Fajardo van criticar Del Encina, sobretot per les seues èglogues originals, compostes a l'estil italià.³¹ El que destaca Maians, seguint el seu propòsit de reivindicar el primer humanisme castellà, és la utilització per part de Del Encina del vers dodecasíl·lab dividit en dos hemistiquis de sis síl·labes separades per cesura i amb un fort ritme accentual, propi de la *copla de arte mayor*. Maians, que coneix bé la teoria mètrica, anomena el valencià Frederic Furió i Ceriol (1525-1592) com a preceptor del Pinciano en aquesta matèria. El cert és que Alonso López Pinciano (1547-1627) fa aparèixer Furió com a personatge de la seua famossíssima *Philosophía Antigua Poética* (1596) i que, per altra banda, Maians –que recull les paraules de Furió a l'obra del Pinciano– pensa que aquest metre, emprat abans de la completa recepció de l'endecasíl·lab italià «*es el que propiamente deve llamarse Heroico, con mayor razon que el Italiano*».³²

IX

L'última traducció de les esmentades per Maians és la de Francisco Enciso y Monzón,³³ apareguda el 1699. La crítica que en fa el nostre autor no és positiva: «*aquella traducion*», opina, «*no fue tal, que merezca contarse entre las buenas*».³⁴ Tampoc Menéndez Pelayo mostra altre parer en la seua *Biblioteca de traductores*, on diu d'Enciso que «*Era hombre docto, aunque de muy dudoso gusto*».³⁵

El projecte final de Maians

Al capdavall, la «*junta de traducciones*», com anomena Maians a la exposició i crítica de les diferents versions virgilianes al castellà,

³¹ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 105.

³² Maians, *Vida de Virgilio*, p. 107.

³³ *Traducción | poética castellana | de los doze libros de la Eneida | de Virgilio Marón, Príncipe | de los Poetas Latinos: | Su autor | Don Juan Francisco | de Enciso Monçon, Clérigo de meno- | res órdenes, natural de la Ciudad | de el gran Puerto de | Santa María. | Y la consagra a la católica Magestad | de Carlos Segundo nuestro Señor Rey | de España, y Emperador | de la América. | Con licencia en Cádiz. | Por Christóbal de Requena, | año de 1698.*

³⁴ Maians, *Vida de Virgilio*, p. 112.

³⁵ Menéndez Pelayo, *Biblioteca de traductores españoles*, 4 vols., Santander, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1952-53, vol. II, p. 13. Menéndez Pelayo digital. Col·lecció *Menéndez Pelayo digital: obras completas, epistolario y bibliografía*. Madrid: Fundación Ignacio Larramendi. Fundación MAPFRE, 2009.

va tenir plasmació concreta en l'edició de les obres completes de Virgili que va veure la llum a València el 1795.

Consta de cinc volums, que tenen portada diferent, tot i que a l'interior s'especifica el tom. Referirem a continuació els detalls de la publicació:

PRIMER TOM:

- «Vida de Publio Virgilio Maron, con la noticia de sus obras traducidas en castellano». Autor, D. Gregorio Mayans y Siscár, del Consejo del Rei Nuestro Señor, Alcalde honorario de su Real Casa y Corte. Segunda edicion. En Valencia, en la oficina de los Hermanos de Orga. Año M. DCC. XCV. Con las licencias necesarias.³⁶

- «Vida de Virgilio escrita por Claudio Donato, varon insigne en Letras Humanas, Maestro en ellas de San Gerónimo». Es tracta de la versió traduïda per Gregorio Hernández de Velasco.

- «La Bucolica, o Libro de Boyeros, o Pastores de Bueyes, de Publio Virgilio Maron». (pp. 10-193). L'edició es compon del text llatí de les deu *Èglogues* confrontat amb la versió en prosa de fra Luis de León –que s'introdueix sense fer esment del traductor–. Al final de la traducció en prosa de cada ègloga, s'afegeix la traducció en vers del mateix autor amb menció del seu nom i sense text llatí confrontat. La primera ègloga, a més de la traducció en vers de fra Luis, porta la traducció en vers de Gregorio Hernández de Velasco i la de Francisco Sánchez de las Brozas. La quarta ègloga també afegeix la versió en vers d'Hernández de Velasco, i la desena porta, a més de la versió en prosa i en vers de fra Luis, la traducció en vers de Juan de Guzmán.

- Segueixen des de la pàgina 194 fins l'acabament del volum (pàgina 557) els quatre llibres de les *Geòrgiques*, amb la mateixa disposició: el text llatí apareix confrontat amb la traducció en prosa de fra Luis de León. La primera i la segona èglogues porten una doble traducció en vers: primerament apareix una traducció en octaves reials de cadascun del poemes, seguida per una altra traducció en lires de sis versos.³⁷ La tercera i la quarta èglogues porten només la traducció en lires de sis versos.

³⁶ És una reproducció de la primera edició de la *Vida de Virgilio*, de 1788. En aquesta ocasió porta un pròleg de Juan Antonio Maians, germà de l'autor amb dedicatòria, que porta data de 14 de novembre de 1795.

³⁷ Dionisio Hidalgo, *Boletín bibliográfico español*, tomo V, Madrid, 1864, p. 276, afirma que una d'aquestes segones traduccions (sense especificar quina) és

SEGON TOM:

• «Las Geórgicas de Publio Virgilio Marón, principe de los poetas latinos, nuevamente traducidas en nuestra lengua castellana en verso suelto, con muchas Anotaciones, que sirven en lugar de Comento, por Juan de Guzmán, catedrático de la villa de Ponte-Vedra, en el Reyno de Galicia, en casa de Juan Fernández. Año 1586. Es tracta d'una reimpressió feta a València (Hermanos de Orga, 1795) de l'edició original en endecasíl·labs blancs, conservant els tres pròlegs de l'autor i les anotacions al final de cada poema, amb la qual cosa es conclou el volum.

TERCER TOM:

• El tercer tom de la col·lecció està compost íntegrament (487 p.) per la traducció en prosa dels sis primers llibres de l'*Eneida* feta per fra Luis de León, que es presenta confrontada amb el text llatí. Al volum no se li ha afegit cap pròleg, presentació o anotacions, però l'inici de cada llibre porta un curt argument en llatí i en castellà.

QUART TOM:

• El quart volum conté la primera part de l'*Eneida* en la traducció en octaves reials de Gregorio Hernández de Velasco, que comprèn del llibre I al VIII. La traducció porta les dedicatòries, poemes i el pròleg de l'impressor als lectors de les dues edicions toledanes de 1585 i 1586. Els sis primers llibres comprenen només la traducció castellana, sense introducció ni text llatí. Els llibres VII i VIII, tanmateix, estan confrontats amb el text llatí i porten un breu argument, tant llatí com castellà.

CINQUÈ TOM:

• Tanca l'edició maiansià de les obres completes de Virgili la segona part de la traducció de l'*Eneida* de Gregorio Hernández de Velasco (llibres IX-XII) amb el text llatí confrontat a l'esquerra i els arguments a l'inici de cada llibre. A partir de la pàgina 475 comença el «*Libro Tredecimo* de Mafeo Veggio [sic], el qual se dice *Suplimento de la Eneida*», que Vegio va compondre en 1428 i que va gaudir de enorme popularitat durant el Renaixement. L'edició maiansià de la traducció que Hernández de Velasco en va fer és

incompleta i consta només de 210 versos. Tanmateix, en l'edició que nosaltres hem emprat, les dues segones traduccions són completes.

–segons el catàleg de la Biblioteca Nacional– l'última realitzada a Espanya d'aquest suplement fins 1979.³⁸

Conclusió

A Gregori Maians correspon l'honor d'haver iniciat en Espanya els estudis virgilians des del punt de vista crític que demana la filologia moderna. El projecte maiansià té diversos objectius: posar de manifest la vitalitat cultural del Renaixement castellà –període on situa el veritable Segle d'Or de les lletres espanyoles–, i alhora proporcionar a les generacions posteriors una eina per millorar l'estil i la intel·ligència de l'autor.

Amb aquesta actuació, Maians inaugura una línia de recerca dins els estudis bibliogràfics divergent de la propugnada per les Acadèmies de Madrid, i posa de relleu la seua independència de criteri i de pensament.

El fet que, catorze anys després de la mort de Gregori Maians en 1781, hi hagués finalment hi hagués una edició de les traduccions virgilianes seguint el criteri del nostre autor, és prova de la importància amb què va ser acollit el projecte i també de la devoció del seu germà Juan Antonio, canonge de la catedral de València i partípic de les mateixes inquietuds culturals de Gregori.

L'intent de Maians, més en consonància amb les tendències de la naixent crítica literària europea de revalorització del Renaixement com a època nuclear de les lletres modernes, va trobar tanmateix una oposició que no provenia tant de l'àmbit de les lletres com de l'àmbit de la política, des del moment en què l'*establishment* cultural de la Cort havia determinat una línia cultural que feia coincidir el Segle d'Or de la literatura castellana amb el moment culminant del poder polític i militar de la monarquia dels Àustria i en els decenni immediatament posteriors. Maians, però, basant-se en els principis estètics neoclàssics, considerava el Barroc castellà massa lluny de la claredat i simplicitat desitjables.

Ara bé, el Renaixement hispànic no era un període d'absoluta preeminència de la llengua castellana, ans al contrari, la llengua catalana, portuguesa i també italiana en els territoris de la Corona d'Aragó, podien encara vantar-se d'obres de difusió i qualitat comparables a les produccions castellanques del moment. És més, els

³⁸ *La Eneida de Virgilio*, 1979, Barcelona: Amigos del Círculo del Bibliófilo. Es tracta, però, d'una edició facsímil de l'edició toledana de la traducció d'Hernández de Velasco de 1586.

continguts dels escrits catalans, portuguesos i sobretot, castellans, no reflectien encara la ideologia imperialista que la conquesta americana i el control dinàstic dels territoris europeus desenvoluparien en els anys posteriors en la classe política i intel·lectual.

La línia política de la dinastia borbònica, basada en el monoculturalisme castellà –segons el model francès– va primar per aquest motiu els autors del Renaixement tardà i el Barroc com a models literaris, no tant per la seua excel·lència cultural indiscutible com per la major adequació del seu to patriòtic als interessos d'una política que volia unificar els territoris de l'Estat al voltant de la cultura majoritària i més potent. Maians, de tradició austracista, sense renegar d'aquesta línia cultural, que veia com a necessària per a la modernització de les estructures intel·lectuals de l'Estat, planteja com a primera qüestió l'excel·lència de l'inici del Renaixement, sense prendre en consideració la càrrega política dels escrits. Aquesta seria l'explicació, que no pot ser més que especulativa, de l'apartament de Maians de les línies generals de la crítica literària de les Acadèmies i dels erudits com Feijoo, que seguien reivindicant les figures dels hispans –o directament espanyols– Lucà, Sèneca i Marcial com a prototips de l'autèntic *genius hispanus* mantingut al llarg dels segles.

Les opinions de Tiraboschi, que va denunciar la influència dels literats hispans com a element de corrupció del bon gust de les lletres italianes en dues ocasions (primerament en el decenni posterior al regnat d'August, moment de la difusió a Roma de les obres dels hispans Lucà, Marcial i Sèneca, i posteriorment en el segle XVII, quan la literatura castellana i l'ocupació política espanyola va ser la causa del triomf del barroquisme marinista),³⁹ no van fer sinó revifar la línia ja encetada per les Acadèmies, que va convertir-se en part de l'imaginari cultural espanyol durant tot el segle XIX i bona part del XX, i les conseqüències del qual encara avui en dia són perfectament identificables.

³⁹ Tiraboschi G. *Storia della letteratura italiana*, t. II, Mòdena, 1782, pp. 21-22.

TEODORO, Josep L., «El projecte maiansià d'edició de les obres de Virgili», *SPhV* 14 (2012), pp. 495-510.

RESUM

En la seua *Vida de Virgilio* (1778), Gregori Maians analitza acuradament quines són les millors edicions i traduccions a l'espanyol d'aquest autor i descriu la manera de fer la millor edició castellana de l'obra del poeta. Aquesta comunicació passa revista als suggeriments de Maians i els seus resultats finals.

PARAULES CLAU: Virgili; traducció; estètica neoclàssica.

ABSTRACT

At its *Vida de Virgilio* (1778), Gregori Maians analyzed carefully what are the best editions and translations into Spanish of this author, and describes how to make the best Spanish edition of the poet's work. This article examines the suggestions of Mayans and their final results.

KEYWORDS: Virgil; translation; neoclassical aesthetics.